

Ecclesia 25/26

Orgaan van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge

106^e jaargang 12 december 2015

Het geheim ontsluit

Wat is de functie van een gordijn? Een gordijn verbergt en verhult iets, als het gesloten is; een gordijn onthult en openbaart iets, als het opengetrokken wordt.

Wij gaan in gesprek met twee schilderijen waarin het gordijn een grote rol speelt. Op de cover een schilderij van Rembrandt en op de achterkant een schilderij van de middeleeuwse schilder Hugo van der Goes.

Bij Rembrandt is het rode gordijn halverwege weggeschoven. Dat gordijn hangt tussen de toeschouwer en het beeld; het is a.h.w. een drempe; wij zijn buitenstaanders. Het gordijn accentueert de intimiteit van het tafereel dat er achter is. Het suggereert iets van een geheim, een mysterie. Dat maakt ons bescheiden. En tóch ontvangen wij per gratie een inkijsje! Alle aandacht valt in dit poëtische tafereel op Maria en het Kind. Zij heeft het Kind uit de wieg in haar armen genomen, en drukt het teder tegen zich aan. Een huiselijk tafereel, waar (rechts) Jozef als timmerman hout staat te hakken. De wonderlijke achtergrond toont ons hoge boogramen als van een kerk. Ongetwijfeld een aanduiding van het heilige karakter van dit gebeuren. Het is heilige grond!

Hoe kwam Rembrandt op het idee voor dit schilderij? Ongetwijfeld door zijn Vlaamse voorganger Hugo van der Goes! Kijk, twee mannen met een baard, waarin wij twee profeten herkennen, trekken aan weerskanten gordijnen open en onthullen zo het Kerstevangelie van Lucas 2. De blik van de profeet rechts, die het gordijn achter zich houdt, zoekt duidelijk oogcontact met ons; hij wil iets zeggen en met zijn rechterhand maakt hij een uitnodigend gebaar. De linker profeet draait met zijn gezicht half naar het tafereel achter zich. Zo laat hij ons actief meekijken naar Maria, Jozef en het Kind. Al met al is het een druk bevolkt panorama dat zich

Inhoud

- Meditatie** 193
Ds. J. Riemersma, Sliedrecht
- Dr. W. Aalders herdacht: een theoloog met een boodschap voor vandaag** 194
Dr. H. Klink, Hoornaar
- Kerst als 'Blijde Inkomste' Jochen Klepper (I)** 199
Drs. L.J. Geluk, Rotterdam
- Vincent van Gogh (III, slot)** 201
Drs. H.Z. Klink, Ouddorp
- In memoriam Gerrit Holdijk** 203
Dr. B.J. Spruyt, Gouda
- Schatten van mijn vader** 204
Mevr. drs. M.A. Aalders

Bij dit nummer

Dit nummer is het laatste in het jaar 2015. De redactie wenst de lezers een gezegend Kerstfeest toe en een goed begin van het nieuwe jaar. Het komend Kerstfeest is het 10 jaar geleden dat dr. W. Aalders op 96-jarige leeftijd overleed. Om die reden is er een artikel opgenomen van dr. H. Klink over zijn betekenis voor de Kerk. Mevrouw M.A. Aalders schreef een herinnering op die ze aan haar vader heeft. Daarnaast vindt de lezer een weergave van een gesprek dat dr. Klink kort voor Kerst 1999 voerde met dr. Aalders over Christus' komst op aarde. Ook herdenken we in dit nummer de onlangs overleden politicus en senator Gerrit Holdijk. God zegene deze wereld, ons land en vooral ook zijn gemeente wereldwijd.

voor onze ogen ontvouwt: engelen en herders verdringen zich als het ware rondom de kribbe.

De hellende houding van de voorste herder is parallel aan het linker gordijn en geeft een impuls aan een beweging naar het centrum toe, naar de kribbe...

Deze golfbeweging vindt zijn complement aan de rechterkant, waar de beide ruggen van een vuur-kleurige engel en van Jozef (in het rood) min of meer parallel lopen aan het rechter gordijn.

De twee bewegingen komen tot stilstand bij de kribbe, waar wij a.h.w. van bovenaf op kijken. Alle lijnen van de compositie leiden dus naar het middelpunt: de kribbe met het Kind.

Die twee profeten staan hier duidelijk op de drempel tussen het Oude en het Nieuwe Testament. Dat die profeten de gordijnen wegschuiven, is een illustratie van het uitlegkundig principe van Augustinus: "Het Nieuwe Testament ligt verborgen in het Oude Testament en het Oude Testament gaat open in het Nieuwe Testament." Wat het Oude Testament nog "bedekt" verkondigt, in ceremonieën en profetieën, wordt in het Nieuwe Testament open en helder "uit de doeken" gedaan: "Een Kind is ons geboren, een Zoon is ons

gegeven!" (Jes. 9:5).

Voor veel moderne mensen lijkt het alsof God zich teruggetrokken heeft uit onze belevingswereld. Bemoeit God zich wel met ons leven? Iemand als Luther heeft dit in alle heftigheid doorleefd. Waar is God? Is Hij niet dikwijls een verborgen God? Soms lijken wij tegen een mistig gordijn aan te kijken en hebben wij het gevoel, dat we tegen een leegte aan bidden....

Op het schilderij van Rembrandt gaat het gordijn open! Ergens is er tóch een plek van warmte en licht. Wij wonen niet in een koud en zwijgend heelal. We hoeven niet te leven met een gesloten wereldbeeld. Er is een God die leeft! En Hij open-baart zich ... in een Kind ...

Zowel Rembrandt als Hugo vertellen ons: vanuit de kribbe van Bethlehem valt er licht over deze verwarde wereld. Beide schilders nodigen ons uit door het open gordijn heen te kijken en vol eerbied het Kind te aanbidden. Men noemt Hem: Wonderbare Raadsman, Sterke God, Eeuwige Vader, Vredevorst! (Jes. 9:5).

J. Riemersma, Sliedrecht

Dr. W. Aalders herdacht: een theoloog met een boodschap voor vandaag

Met meer recht dan van dichters kan men zeggen dat profeten of profetische figuren seismografen zijn van hun tijd. Zo was het met dr. W. Aalders, die op 25 december 2005, dus bijna 10 jaar geleden, op 96-jarige leeftijd is overleden.

Dr. W. Aalders was zeer betrokken op de tijd waarin hij leefde. Hij voelde zich als dienaar van het Woord geroepen om de gemeente, de Kerk van Christus, in deze tijd te dienen en de weg te wijzen. Zijn boodschap had een profetische lading. Hij bracht haar ook met profetische kracht.

Dat brengt veel met zich mee. Wie als kind de verhalen hoort van de profeten uit het Oude Testament komt daarvan onder de indruk. Wie ouder wordt beseft wat het iemand als Elia gedaan moet hebben, om alleen te staan tegenover duizenden valse profeten. Het is volstrekt geen dankbare taak om in verzet te komen tegen je tijd of, zoals dr. Aalders het uitdrukte, een correctie te zijn op de tijd. Vaak komt de betekenis van profetische figuren pas (ver) na hun dood aan het licht, omdat de gebeurtenissen die zich dan voordoen hen in het gelijk stellen en hun prediking onderstrepen.

Zo heeft dr. Aalders het verre van gemakkelijk gehad in de jaren dat hij van zich deed spreken.

Twee perioden zijn daarin m.i. te onderscheiden.

Na de Tweede Wereldoorlog

De 'Doorbraak' en de 'theologie van het Koninkrijk van God'

De eerste periode was de tijd na de Tweede Wereldoorlog, toen in Europa het tij kantelde. Het was de tijd waarin de moderne theologie zich verzwaarde aan het socialisme, de tijd van de "Doorbraak". De midden-orthodoxie die zich sterk oriënteerde op Barth maakte in de Hervormde Kerk de dienst uit. Ze drong ook door in de andere kerken, met name de Gereformeerde Kerken. Mede dankzij deze theologie raakte de eeuwigheid uit het beeld. Daardoor viel ook de diepte van wat vanouds bekering werd genoemd weg, evenals het innerlijke, geestelijke leven. Oude begrippen kregen een nieuwe betekenis en lading: bekering werd vertaald als 'gegrepen worden door de nood van de armen'; wie gericht was op het Koninkrijk van God kwam op voor een betere en rechtvaardiger

wereld. De metafysica heeft de kerk alleen maar schade gebracht, het leidde de aandacht af van de wereld en sloeg de kerk tegenover het onrecht in de wereld met machteloosheid. De opstanding van Christus werd als historisch feit nauwelijks relevant geacht. De 'boodschap' ervan des te meer. Het Evangelie, zo reneerde men, moedigt ons nl. aan om in opstand te komen tegen onrecht. De Bergrede werd volkomen binnenwerelds vertaald. Zij moest politiek worden toegepast. Jezus was de 'grote dwarsligger', die heilige huisjes omver wierp en die een 'partijganger was van de armen'. Het grote thema van de Bijbel is de 'exodus', het uittrekken van het volk van God uit het verleden naar een onbekende toekomst, steeds maar weer opbreken naar onbekende verten, naar het beloofde land waarin gerechtigheid woont, met Jezus als de grote voortrekker.

Schildwacht van de eeuwigheid

Tegen deze trent tornde dr. Aalders op. In weerwil ervan nam hij het op voor het meest authentieke van het geloof: het innerlijke, geestelijke leven. Het opvallende is dat hij dat juist deed vanuit een grote betrokkenheid op deze wereld, die juist 'eeuwigheid' nodig heeft. Het is het enige nodige! De Kerk dient zich op het breukvlak van de wereld en de eeuwigheid op te stellen, wil ze troost en uitkomst bieden. Zich daar op te houden, is haar meest eigenlijke roeping. Als ze haar opdracht niet uitvoert, verkommt de wereld en staat de mens in de geschiedenis alleen. Hij wordt afgesneden van de hoofdadere van het leven. Daarmee heeft de Kerk geen gemakkelijke taak. Ze staat met haar boodschap tegenover de mens die zich de geschiedenis wil toeëigenen als het terrein waar hij thuis hoort en waar hij het zelfgekozen heil wil verwenzelijken. Daar lag voor dr. Aalders de antiëthese.

Euripides/Job

Wat Aalders bedoelde, kan wellicht het best geïllustreerd worden aan de prachtige studie die hij schreef over het bijbelboek Job. Daarin gaat hij in op de Griekse tragedie en vooral op Euripides. Euripides werkt in zijn tragedies het typisch Griekse inzicht uit dat de mens die aan hybris (overmoed) lijdt, gedoemd is om zijn eigen ondergang te bewerken. In overmoed dacht hij greep te hebben op het leven en de toekomst in handen te hebben. Maar bovenmenselijke krachten bewerken, in samenspel met zijn overmoed zijn ondergang. Het is alsof hij die krachten oproept! Gedesillusioneerd en wanhopig staat 'de held' bij de brokstukken van zijn leven, waar (dat besef dringt nu door) alleen een soeverein ingrijpen van Boven hem kan verlossen.

Nu vallen hem de schellen van de ogen en leert hij 'omhoog' te zien!

In Euripides' tragedies zag Aalders een belichting van de moderne geschiedenis en hoorde hij een boodschap voor de moderne mens. Zoals de overmoedige 'held' in de tragedie had de Europese mens zich losgemaakt van een eerbiedige houding tegenover God. Hij had de geschiedenis in eigen hand genomen en was revolutionair geworden. Gouden bergen werden daarbij in het vooruitzicht gesteld. Maar het ongeloof zorgde voor een vacuüm, waardoor de boze macht kreeg. De geschiedenis verheugde zich, revoluties, catastrofes als de holocaust en het communistisch schrikbewind waren het gevolg.

Juist in die situatie heeft de Kerk een roeping. Zij moet wijzen op de oorsprong van die nood (de menselijke hybris). Vooral dient zij de mens die in de geschiedenis is vast gelopen en de verschrikkingen ervan heeft beleefd, op te zoeken en uitkomst te bieden, door hem te wijzen op Gods 'generzijs' en zijn definitieve verlossende ingrijpen in de geschiedenis, in het kruis en de opstanding! In een preek zei dr. Aalders het treffend: "Het Evangelie is een blijde boodschap voor degenen die aan de wereld hopeloos zijn geworden."

Na de jaren negentig

Een veranderd 'klimaat'

In de tweede periode van zijn werkzaamheid heeft Aalders deze grondtoon van zijn theologie vastgehouden. Toch was de eerste periode een prelude op wat hij sinds de jaren negentig steeds sterker en in grotere variaties naar voren bracht. De jaren negentig gaven een grote verandering te zien, zowel in de wereld als in de kerk (van Nederland). Allereerst was daar de val van de Berlijnse muur en de ineenstorting van het communisme. Liberalen en socialisten legden de ideologische veren af en werden vooral 'bestuurders'. In de kerken zag men hetzelfde verschijnsel. De moderne theologie had zijn beslag gekregen. Men was er tevreden mee. Een behoefte aan een herijking van de theologie werd niet sterk gevoeld. Een eventuele bezinning op de theologie reserveerde men voor later.

Desondanks waren voor sommige geesten de eerste barsten in het vredige bastion van voorspoed en maakbaarheid voelbaar. Samuel Huntington wees op breuklijnen in deze wereld, vooral tussen de moslimwereld en de westerse wereld. Hij riep, begrijpelijkerwijs, verzet op. Men bleek beducht voor een dergelijke analyse. Wakkerden zij niet juist de tegenstellingen aan?

Anticipatie

Het is opvallend dat juist dr. Aalders in deze jaren, ondanks zijn ouderdom, zich wel toelegde op een herijking van de theologie. Het was alsof hij voorvoelde dat het algemeen gedeelde optimisme ongegrond zou kunnen zijn. Niet dat hij een pessimistische inslag had. Als één van de eersten gaf hij zich in het begin van de jaren negentig rekenschap van de val van de muur en de perestrojka van Gorbatsjov, die hij met de nodige vreugde en verwachting begroette. Ook schreef hij over de eenwording van Europa. Hij toonde aan dat Nederland dankzij het protestantisme een bevoorrechte natie was en dat de staatkundige en kerkelijke geschiedenis van ons land met het oog op de grote politieke vraagstukken waar Europa voor stond, vruchtbaar gemaakt kon worden. Maar het was alsof hij aanvoelde dat de wereld op een tweesprong stond. De tijd van betrekkelijke rust in de wereld aanvaardde hij dankbaar. Maar zij kon een tijdelijke windstille zijn, die vooraf ging aan een nieuwe heftige storm. Zou de politiek, zou Europa daartegen bestand zijn? De secularisatie zette ondanks de val van de muur 'gewoon' door. Wat hem zorgen baarde, was dat juist deze jaren het bestaan van de Hervormde Kerk in het geding was. Door het fusieproces met andere kerken zou ze haar historische band met het volk verliezen. En dat in een tijd waarin de Kerk een bijbels-theologisch fundament nodig had, om staande te kunnen blijven en om gelovigen met kracht te kunnen bijstaan. De noodzaak daarvoor was al aanwezig vanaf de Franse Revolutie. Het 19e eeuwse Reveil (Groen van Prinsterer!) had de bouwstenen daarvoor geleverd. Maar niet alleen het Reveil. Aalders was op de hoogte van de *Nouvelle Théologie*, een beweging van geleerde rooms-katholieke theologen na de Wereldoorlog. Hij was vertrouwd met de boeken van père

Lagrange, C.H. Dodd en Martin Hengel. Zij hadden bouwstenen aangeleverd voor een theologie, die de Kerk in staat kon stellen een antwoord te geven op de meest fundamentele vraag na de Franse Revolutie, die nog steeds actueel was: de vraag naar het waarom en waartoe van de dynamiek van geschiedenis, met zijn vele catastrofes. Het curieuze was dat moderne theologen, voor wie tot voor kort de 'theologie van het Koninkrijk van God' een hot item was, zich met deze vraag nauwelijks meer bezig hielden. Zij liepen in de pas met de individualisering van de maatschappij, met het postmodernisme, voor wie 'grote verhalen' geen relevantie meer hebben en voor wie elke mening telt. Het lijkt erop dat met de verflensing (en liberalisering) van het socialisme ook een verflensing van hun theologie hand in hand ging. De scherpe kantjes raakten ervan af.

De Kerk en de LXX

Juist toen bleek Aalders een profetische statuur te hebben. In tegenstelling tot de moderne theologen lieten hem de thema's van de geschiedenis en de plaats van de Kerk daarin niet los. Hij (voor)voelde dat ze meer dan ooit actueel waren. Er was na de Franse Revolutie en de verschrikkingen van de 20^e eeuw geen authentiek kerkelijk antwoord gegeven op de vraag naar de godsverduistering, die door de verschrikkingen van de geschiedenis acuut was geworden. Zolang daarop geen antwoord gegeven was, bleef deze vraag de Westerse samenleving chronisch achtervolgen, ook al leek ze nu te sluimeren. Juist in Europa was de vraag naar de zin van de geschiedenis ontstaan. Europa had gezorgd voor een geweldige verheving van de dynamiek van de geschiedenis. Andere volkeren waren daarbij betrokken geraakt. Biedt Europa ook het antwoord? Biedt de Kerk het antwoord?

Aalders zocht naar dit antwoord! Dit kon alleen van de theologie komen. Het antwoord kan alleen in de Bijbel, in de kerkelijke liturgie en eredienst gevonden worden. Als dit antwoord niet gevonden werd, zou de Kerk als een relict in de geschiedenis staan.

De beantwoording van deze vraag drong te meer omdat Aalders, zoals gezegd, aanvoelde dat de rust die de jaren negentig te zien gaven, niet zou blijven. Daarom schreef hij *De Kerk, het hart van de wereldgeschiedenis* (1995) en zijn trilogie over de LXX. Als de officiële Kerk geen antwoord formuleerde, was het de roeping van de enkeling om dat te doen, vanuit de Schrift en de authentiek christelijke traditie, met gebruikmaking van de meest recente literatuur op theologisch gebied. Als oude man is hij daartoe in staat geweest. Met kracht vroeg hij aandacht voor de

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 29,- per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. NL72INGB0000 8871 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. NL95RAB00348 9696 19 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: Langeveld grafische afwerking BV, Zoetermeer

apostolische grondslag van de Kerk en voor het fenomeen van de apocalyptiek in de Bijbel. Daarmee was hij zijn tijd vooruit. In mei 2001 publiceerde hij *De apocalyptische Christus, volgens Tenach, Septuagint en Evangelie*.

Dat hij met het aansnijden van deze thematiek zich niet had vergist, bleek enkele maanden later, toen op 11 september de *Twin Towers* werden aangevallen. Deze gebeurtenis was voor hem een signaal, veelzeggend en pijnlijk tegelijk. Hij had zich niet vergist, de tijd waarin wij leven, krijgt apocalyptische trekken. Het maakte duidelijk wat hij had geschreven: we hebben meer nodig dan het Evangelie dat tot nu toe werd verkondigd. We hebben het volle nieuw-testamentische zicht nodig op de levende Christus. Om ons dat te geven ontmoette Christus Johannes op Patmos, die na zijn ontmoeting met Christus als de Pantocrator zijn Evangelie schreef. Het apostolische uitzicht dat daarin geboden wordt kan de Kerk niet missen.

Het Nieuwe Testament is bovendien de historische voortzetting van de LXX, de Bijbel die in Alexandrië is ontstaan. De LXX is het antwoord van de Joden op de tijd van de ballingschap en de verstrooiing. In de LXX werd de weg gewezen naar boven, naar de verwachting van een ingrijpen van God in de geschiedenis, waarbij het kernwoord *genade* is, een ingrijpen dat bestemd is voor alle volkeren! Deze Bijbel bood de Joden de mogelijkheid om staande te blijven in de geschiedenis, zonder te radicaliseren. De LXX leidde het Joodse volk tot aan de drempel van de dingen die gebeurden rondom Jezus van Nazareth, die de kern vormen voor het apostolische getuigenis van het Nieuwe Testament. Dit getuigenis werd dus compleet nadat het zijn culminatie vond in de Johanneïsche geschriften.

Het fundament voor de Kerk en haar boodschap is dus gelegen in de Tenach (het Hebreeuwse Oude Testament), de LXX en het Nieuwe Testament. Alleen dit getuigenis kan de Kerk op de been houden en missionair maken.

Kerst als 'Blijde Inkomste'

De begroeting

Je zou het Kerstgebeuren kunnen vergelijken met de 'blijde inkomste', zoals men die in de Middeleeuwen kende: de nieuwe koning bezocht een stad of gebied en werd er met gejuich begroet.

Zo is hier sprake van de 'blijde inkomste' van de Zoon van God in de wereld, de schepping. En de

Tot slot

Ik sluit af met enkele slotopmerkingen:

1. Toen dr. Aalders zich bezig begon te houden met de LXX deed hij dat geheel zelfstandig, als enige Nederlandse theoloog. Hij was ertoe gekomen door de boeken van I.L. Seeligman (1907 – 1982). Pas later bleek dat ook in andere landen theologen van naam de grote betekenis van de LXX waren gaan inzien.
2. Aalders wees op de betekenis van de Tenach, de LXX en het Nieuwe Testament. Zelfs als de Kerk ontrouw zou zijn, heeft de christen de Bijbel. Dat is van groot belang: in de kerkgeschiedenis ging aan elk Reveil een herontdekking van de Bijbel vooraf. Nu de LXX herontdekt wordt, zou dit opnieuw het geval kunnen zijn.
3. De Bijbel is niet alleen het boek van Israël. Het is een boek dat relevant is voor alle volkeren. De geschiedenis van alle volkeren gaat terug op de eerste hoofdstukken ervan. Het zou een zegen zijn als moslims ermee bekend zouden worden. Ze zouden in de oud-Israëlitische verhalen iets van hun eigen achtergrond en mentaliteit kunnen herkennen en op een 'natuurlijke' wijze meegenomen worden in de richting van de LXX en het Nieuwe Testament. Het zou goed zijn als christenen zich hiervan reken-schap gaven.
4. Het zou de moeite waard zijn een Nederlandse vertaling te hebben van de LXX. Wanneer het daar ooit van zou komen, verdient het voorkeur om het Oude Testament af te drukken als in een parallelbijbel: in de ene kolom staat de vertaalde Hebreeuwse tekst en in de andere de vertaling van de LXX. Daarachter zou het Nieuwe Testament een plaats moeten krijgen. Een dergelijke Bijbel zou de christenen kunnen helpen om in deze wereld staande te blijven en zicht te krijgen op wat Aalders noemde 'de apocalyptische Christus'!

Want daar was het dr. Aalders om te doen.

H. Klink, Hoornaar

schepping laat Hem met gejuich binnen. Het *Ere zij God* is er het bewijs van. Vanachter de coulissen komen de engelen in de geboortenacht, waarin de sterren aan het firmament prijken, te voorschijn en beginnen ze te zingen! De hemel juicht tot Gods eer. Het heeft iets van Psalm 24, die begint met *Des HEE-REN is de aarde en haar volheid, de wereld en die*

daarop wonen. En dan komt de vraag: *Wie mag de berg des HEREN beklimmen, wie mag staan in zijn heilige stede.* Dan wordt degene die dat mag begroet: *Heft, poorten, uw hoofden omhoog, en verheft u, gij aloude ingangen, opdat de Koning der ere inga. Wie is toch de Koning der ere? De HERE, sterk en geweldig, de HERE, geweldig in de strijd.*

Wanneer we het nog wat dichterbij halen naar het gebeuren hier en naar ons persoonlijk leven, dan kun je verwijzen naar een kerstvariant van Psalm 24: *Nu zijt welkome, Jesu lieve Heer, Gij kwaamt van alzo hoge, van alzo veer.* Daar gaat hier het om. De messiaanse koning houdt zijn intocht in onze aardse, geschapen werkelijkheid.

Het begin

Dat begint natuurlijk al eerder. Het begint al in Nazareth nadat de engel Gabriël gezegd had: *De Heilige Geest zal u over u komen en de kracht des Allerhoogsten zal u overschaduwten, daarom zal het Heilige dat uit u verwekt wordt, Zoon Gods worden genoemd* (Lucas 1: 35).

Wat de verwekking, de incarnatie, betekent is zo groots, dat het voor ons nauwelijks te bevatten is. Je kunt er maar iets van zeggen. In ieder geval is Jezus ontvangen uit de Heilige Geest en geboren uit de maagd Maria, zoals de 12 artikelen zeggen. Je moet erbij denken aan Psalm 139, vers 15, waar staat dat wij mensen *gewrocht zijn als een borduursel in de onderste delen van de aarde.* De Psalm geeft aan dat wij mensen bij de eerste vruchtzetting, deel uit gaan maken van het hele menselijke geslacht. Dat heeft iets onmetelijks. Niet voor niets zegt dezelfde Psalm: *Hoe kostelijk zijn mij uw gedachten, o God, hoe overweldigend haar getal, wilde ik ze tellen, ze zijn talrijker dan het zand; als ik ontwaak ben ik nog bij U* (vers 17 en 18). Tegenwoordig spreekt men in de psychologie wel van een collectief onderbewustzijn. En dat is er ook. Als je wilt weten, hoe diep dat gaat en hoe ver dat reikt, m.a.w. als je een indruk wilt krijgen van hoe onmetelijkheid het menselijk innerlijk is, dan moet je het derde boek lezen van de Belijdenissen van Augustinus. Daar wordt in feite de betrokkenheid van de enkeling tot het hele menselijke geslacht in termen van het menselijk bewustzijn en het geheugen onder woorden gebracht. Wij dragen in onze genen, in ons bewustzijn, in onze herinnering iets mee van het hele menselijke geslacht van het begin tot nu toe. Dat begint al in de moederschoot. Daar doe je intrede in het hele fijnmazige en ondoorgrondelijke bestel van de mensheidsgeschiedenis. We krijgen zo deel aan deze geschiedenis. Alles ligt erin opgestapeld, een collectief onderbewustzijn, de

herinneringen aan het voorgeslacht.

In die diepten is Christus ingedaald. Die heeft hij meegenomen in zichzelf. Daarvan weet Hij tot Adam toe, veel bewuster dan wij. Wij weten er niets of nauwelijks iets van af. Maar Hij is meer dan wij. Wie zou willen beweren dat Hij met zijn heerlijkheid geen contact kon krijgen met Adam, waar Hij deel uit is gaan maken van het menselijke geslacht?

Hij heeft daar vanuit zijn kracht en heerlijkheid zuiverend en verlossend mee om kunnen gaan, met die dingen waar wij geen vat op hebben en nauwelijks toegang toe hebben. Want let wel: Hij komt als verlosser binnen. Door het geloof van Maria, waardoor de Heilige Geest ook het Kind kon overschaduwten was Hij van meet af zuiver en heeft Hij zuiverend deel kunnen nemen aan deze binnenwereld van de kosmos. Dat maakt dat Hij, hoewel Hij bij het menselijke geslacht hoort, rein is van de zonde, diepweg, van binnenuit rein. De zonde heeft op zijn psyche geen vat gekregen. Dat is de betekenis van het feit dat Hij geboren is uit de maagd Maria! Daarover ligt de sluier van een geheimenis, dat we alleen met grote eerbied kunnen benaderen, door met eenzelfde eerbied naar de Schrift en naar de woorden van Maria te luisteren. Dit Kind is een wonder, van meet af aan wordt Hij omgeven door geloof en door de Heilige Geest. Hij draagt het kleed uit Maria, van Israël.

Zo komt Hij in onze werkelijkheid.

De geboorte

Met Kerst is Hij geboren en doet Hij een tweede schrede in deze wereld. Nu jubelen de engelen en zij verkondigen de geboorte van de Heiland aan de herders en zo proclameren ze die aan de wereld.

Zijn zuiverheid en zijn koningschap is in de kribbe in Bethlehem zichtbaar geweest. Niemand die dit zo beseft heeft als de kunstenaar Rembrandt. Je hoeft maar te kijken naar het schilderij *De Aanbidding van de Herders*, dat in Londen in het *British Museum* te bewonderen is. Niemand die zo duidelijk de boodschap van Lucas 1 en 2 verbeeld heeft als Rembrandt. Er viel iets te zien in Bethlehem. Iets van zijn heerlijkheid is te zien geweest, altijd weer en steeds weer opnieuw. Zelfs aan het kruis: Zouden ze bij een ánder mens ooit roepen, zoals die hoofdman dat deed: *waarlijk, deze was Gods Zoon!*

Er was dus sprake van een "blijde inkomste". Jezus is begroet door Maria, Jozef, de herders, later Simeon en Anna. Zij zijn representanten van dat deel van Israël, dat de vertroosting van Israël verwachtte.

Bethlehem

De beloften die heen wezen naar zijn komst werden steeds duidelijker en daarmee ging een steeds groter verlangen naar zijn komst gepaard. Nu wordt de belofte vervuld en het uitzien beantwoord. En het antwoord wordt gegeven in Bethlehem en niet in Jeruzalem, Rome of Alexandrie. Dat zijn in feite, hoe groot en hoe roemrijk ze ook mogen zijn, subpolen. Ze doen later pas mee. Het centrum ligt in de stal van Bethlehem.

Dat is niet toevallig. God heeft in deze streken al jarenlang voorbereidend werk gedaan, om daar de Verlosser te ontvangen. Ten noorden lag Sichem, het gebied waar Jozua het volk bijeen riep om voor God te kiezen. Hier is David geboren en heeft hij zijn zangen geschreven. Hier was het geestelijk gebied van de profeten geweest. Ook na de ballingschap is het gebied van betekenis geweest. Niet al te ver hiervandaan is de Qumrangemeenschap, waar ook uitgezien werd naar de komst van de Heiland. Daar treedt Hij naar buiten. Maar als de Koning is Hij ertoe bestemd om langzamerhand de wereld in beslag nemen: Jeruzalem, Alexandrië, tot in Rome en het hele achterland van Rome, West Europa toe.

God en mens

Jezus neemt dus de hele voorgeschiedenis van de mensheid in zijn ontferming op, al die dingen die er in het voorgeslacht geleefd hebben, van Ruth en Boaz, van Samuel en Hanna en ga maar door. Hij doet dat als de Zoon van God. Zo treedt Hij naar voren. En zo kon Hij de verlosser zijn. Als zodanig werd Hij met kerst begroet, door de hele schepping! Wat later in Chalcedon beleden is, wordt in de beginhoofdstukken van Lucas al naar voren gebracht:

“Wij belijden, in navolging van de heilige vaders, allen eenstemmig dat onze Heer Jezus Christus één en dezelfde Zoon is, volmaakt in zijn Godheid en volmaakt in zijn mensheid, waarlijk God en waarlijk mens, bestaande uit een redelijke ziel en een lichaam, één van wezen met de Vader naar zijn Godheid en één van wezen met ons naar zijn mensheid, ons in alles gelijk, behalve de zonde, van eeuwigheid uit de Vader gegenereerd naar zijn Godheid, maar in het laatst der dagen omwille van onze zaligheid uit de

Maagd Maria, de moeder Gods, geboren naar zijn mensheid, één en dezelfde Christus, Zoon, Heer, Eniggeborene, in twee naturen, onvermengd, onveranderd, ongedeeld, ongescheiden; daarbij wordt het onderscheid tussen de naturen op geen enkele wijze tenietgedaan door de vereniging, maar veeleer worden de kenmerkende eigenschap van elke natuur bewaard en samengebracht in één persoon en één hypostase, niet alsof Christus is gescheiden of verdeeld in twee personen, maar één en dezelfde Zoon en eniggeboren God, Woord, Heer, Jezus Christus; precies zoals de profeten vanaf het begin betreffende Hem hebben gesproken en onze Heer Jezus Christus ons heeft geleerd, en de geloofsbelijdenis van de vaders ons heeft doorgegeven.”

Jezus heeft de ware menselijke natuur gedragen, in de zondeloosheid van de Zoon van God, die afgedaald is. In dat licht is de naam “Jezus” belangrijk. Het betekent: God verlost. Onwillekeurig moet je denken aan Jozua, die het volk bracht in het beloofde land. Om dat te doen is Jezus gekomen als degene van wie geldt: God verlost. Hij is de Zoon van God, God zelf. Zo is Hij in deze wereld gekomen, eerst in Maria's schoot, daarna met de geboorte in Bethlehem in de geschiedenis. En zo heeft Hij zich geopenbaard. Dit ging meer en meer voor de discipelen open, tot Petrus Hem als zodanig beleed. Dat bleek Hij te zijn, van meet af aan, ook zelfs in zijn lijden, sterven en in zijn opstanding.

Het is dus een grote misvatting om te doen alsof de vleeswording en het lijden als het ware het teniet doen van zijn Godheid was. Dat kan op veel manieren: door te doen alsof de Zoon ondergegaan is in zijn lijden of door te stellen: juist door te lijden, juist in zijn niets-zijn blijkt dat Hij de Zoon is. Dan zoekt men de heerlijkheid van de Zoon in de verborgenheid. Dat is onzinnig. Dan is het dialectiek en geen openbaring meer. Tegenover deze misvattingen die steeds weer de kop op steken, staat de belijdenis van Chalcedon. Maar dat geldt ook van zulke ‘eenvoudige’ liederen als *Komt verwondert u, hier mensen, ziet hoe dat u God bemint*, waarin de zin voorkomt: *Zie die het Al is in gebreke, ziet, die 't licht is in de nacht, ziet die het zoet is dat zo goed is, wordt verstoten, wordt veracht.*

Jochen Klepper (I)

In het *Liedboek voor de kerken* dat in 1973 verscheen, waren veel liederen opgenomen van nog onbekende dichters. Eén van hen was Jochen Klepper. J.W.

Schulte Nordholt vertaalde een Adventslied (Gezang 130), Ad den Besten een Kerstlied (Gezang 155).

Het Kerstlied keerde in het *Liedboek – Zingen en*

bidden in huis en kerk van 2013, niet terug. Daarin kregen wel twee andere liederen van hem een plaats, beide vertaald door Sytse de Vries¹.

Jochen Klepper, wie was deze Duitse dichter?

Joachim Georg Wilhelm Klepper werd 22 maart 1903 geboren in het stadje Beuthen aan de Oder. Beuthen ligt in Silezië, een deel van Duitsland dat na de Tweede Wereldoorlog moest worden afgestaan aan Polen. Het draagt nu de naam Bytom Odrza ski. In dit stadje van in die tijd ongeveer 3.000 inwoners was zijn vader predikant. Zijn moeder was afkomstig uit streng rooms-katholieke kringen, maar was bij haar huwelijk protestants geworden. De kerkorde van de *Evangelische Kirche der Altpreußischen Union* stelde als een van de verplichtingen dat de vrouw van de predikant dezelfde religie beleeft als de man. Zij wordt beschreven als een vrouw die veel belangstelling had voor kunst, dominee Klepper als een enigszins liberale theoloog, hoewel ook beïnvloed door het theologisch denken van de Herrnhutters.

Op zondag *Laetare* (drie weken voor Pasen) wordt Jochen gedoopt. Later zou hij schrijven dat hij altijd heel erg op zondag *Laetare* was gesteld.² Ook de dooptekst die hem op zijn reis door het leven vergezelde was hem bijzonder lief: "Vrees niet, want Ik heb u verlost, Ik heb u bij uw naam geroepen, gij zijt Mijn" (Jesaja 43:1).

Jochen heeft twee zusjes die ouder zijn dan hij, en na hem worden nog twee broers geboren. Er heerst een zekere welstand in het gezin, doordat de ouders niet onbemiddeld zijn. De familie woont niet in de pastorie, maar in een statig herenhuis. Vader Klepper bezit als een van de eersten in Beuthen een auto.

Na de lagere school bezoekt Jochen, een tengere, bleke jongen, die aan astma lijdt, het gymnasium in Glogau. In die jaren vindt de wereldoorlog plaats, waarna een deel van Silezië wordt afgeknipt en bij de nieuwe staat Polen gevoegd. Beuthen en Glogau komen nu dicht bij de grens te liggen. De keizer treedt af. Voorbij is de glorie van Pruisen. Het zijn gebeurtenissen die de jonge Jochen diep beïnvloeden. De laatste jaren op het gymnasium zijn, ook omdat hij dan bij een leraar in Glogau in de kost is, een kwelling voor hem.

Wanneer het eindexamen is behaald, gaat hij studeren, theologie, want evenals zijn vader wil hij predikant worden. Hij begint in 1922 zijn studie in Erlangen, waar hij ook andere dan theologische colleges volgt, zoals over psychiatrie, muziek en kunstgeschiedenis. Met andere studenten heeft hij niet veel contact.

Hij stopt met zijn studie in Erlangen en laat zich in de zomer van 1923 aan de universiteit van Breslau inschrijven. Daar loopt hij onder meer bij Erich Seeburg³ college, en er ontstaat een vriendschappelijke relatie met de professoren Ernst Lohmeyer⁴ en Rudolf Hermann⁵, die de jonge student beïnvloeden. Lohmeyer door zijn bijzondere belangstelling voor de taal, Hermann door zijn preken. Lohmeyer schreef ook wel gedichten en Jochen heeft daar veel belangstelling voor. Hij probeert in die jaren zelf ook al de dichtkunst te beoefenen. En het was Hermann die Jochen binnenleidde in de theologie van Luther. 'Mijn leermeester' – dat was voor Jochen professor Hermann, met wie hij ook een correspondentie aanging, die tot in 1942 zou doorgaan⁶.

In Breslau heeft Jochen meer contact met zijn medestudenten dan in Erlangen. Eén van hen is Harald Poelchau, die als gevangenispredikant in Berlijn hem ook later trouw zal bijstaan. De naam van Harald Poelchau is ook bekend als deelnemer aan de *Kreisauer Kreis*, die in de Tweede Wereldoorlog beraadslaagde over een aanslag op Hitler en het Duitsland van ná de oorlog.⁷

Jochen breekt zijn studie kort voor het einde af. De redenen waarom hij dit doet zijn niet helemaal duidelijk. Hij wil graag predikant worden, dat blijkt ook uit latere uitspraken. Was zijn gezondheidstoestand de oorzaak van dit besluit? Hij leed veel aan zware hoofdpijnen en zou dat levenslang doen. Zag hij, overgevoelig en kleinmoedig mens als hij was, tegen het gewicht van het ambt op? Trok hem de meerdere vrijheid die een ander beroep hem zou bieden?

Toch heeft hij één maal gepreekt. In januari 1927 wordt zijn vader getroffen door een attaque. Nu deze plotseling is uitgeschakeld, staat Jochen op 30 januari van dat jaar op de kansel van de kerk van Beuthen om zijn eerste en enige preek te houden. De tekst is de storm op zee, die door het machtswoord van Jezus wordt gestild. Tien jaar later tekent hij in zijn dagboek aan: 'Vandaag is het tien jaar geleden dat ik in Beuthen tijdens vaders zware ziekte mijn enige preek hield.' En hij vervolgt: 'God geve mij het ambt van predikant en de pastorie ook als schrijver.'

De onvoltooide theologische studie blijft voor hem een wonde plek. Eens droomde hij dat hij in een kerk had gepreekt en dat dit voor hem een 'onbeschrijflijk gevoel van geluk en kracht, van vervulling' had gegeven.

Jochen wordt geen predikant, wat dan wel? Hij schrijft artikelen en gedichten, die hij tijdschriften en dagbladen aanbiedt. Eerst schrijft hij onder het pseudoniem

'Georg Wilhelm', daarna ondertekent hij met zijn eigen naam. Zijn eerste bijdrage is een *In Memoriam* voor de dichter Rainer Maria Rilke, naderhand een artikel over Baruch de Spinoza. Enig inkomen uit zijn schrijfwerk is bitter noodzakelijk, want in Duitsland waart de inflatie rond als een spook. Zij brengt armoede, ook in het ouderlijk huis, waar vader van zijn ziekte niet herstelt.

Het is een uitkomst voor Jochen dat hij een werkring vindt. Hij krijgt een aanstelling bij het *Evangelische Presseverband für Schlesien*, dat in Breslau is gevestigd. Nu keert hij vanuit het ouderlijk huis naar Breslau terug. Hij kan zich geheel wijden aan het schrijven van artikelen en het verzorgen van radio-uitzendingen. Eén van zijn collega's daar is Kurt Ihlenfeld (1901 – 1972), een gedoctoreerd theoloog, die zich ook zou ontwikkelen als dichter en schrijver. Met hem ontstaat een vriendschap die tot het levenseinde van Jochen zou voortduren.

Laat ik, met het oog op het naderend Kerstfeest, deze eerste aflevering over Jochen Klepper besluiten met het Kerstlied dat hij later dichtte, en waarvoor in het nieuwe Liedboek geen plaats meer was. Was dat omdat het geen vrolijk lied is?

Kind, nu wij om U vrolijk zijn,
valt ons uw nood in en uw pijn,
't leed dat door onze schuld vannacht
wij hebben over U gebracht.
Kyrie eleison,
Christe eleison,
Kyrie eleison.

De wereld is vol feestgeschal.
Maar Gij ligt in een arme stal.
Uw oordeel is alreeds geveld,
uw kruis staat ginds al opgesteld.
Kyrie eleison,
Christe eleison,
Kyrie eleison.

De hele wereld baadt in licht.
Maar U wacht nu reeds het gericht.

Uw eenzaamheid wendt niemand af.
Vlakbij uw kribbe gaapt het graf.
Kyrie eleison,
Christe eleison,
Kyrie eleison.

De wereld is vol luid gezang.
Maar U wacht dood en ondergang.
Gij moet wel slapen angstvervuld
onder 't gewicht van onze schuld.
Kyrie eleison,
Christe eleison,
Kyrie eleison.

Eens, als Ge ons tot uw vreugde noodt,
aan gene zijde van de dood,
zal zonder bitterheid en pijn
ons hart vrij voor het loflied zijn.
Kyrie eleison,
Christe eleison,
Kyrie eleison.

L.J. Geluk, Rotterdam

Noten

- 1 Gezang 130 is in het nieuwe Liedboek Lied 445. Verder is Lied 250 en Lied 947 van Jochen Klepper.
- 2 Dagboek, 3 maart 1940
- 3 Erich Seeberg (1888 – 1945) was vooral bekend vanwege zijn studies over Luther.
- 4 Ernst Lohmeyer (1890 – 1946) was Nieuw-Testamenticus. Wegens zijn anti-nazi houding werd hij verbannen naar Greifswald, waar hij na het einde van WO II rector van de universiteit werd. Na een conflict met het sowjet bewind, werd hij gearresteerd en ter dood gebracht.
- 5 Ook Rudolf Hermann (1887 – 1962) is bekend door zijn studies over Luther
- 6 Zijn correspondentie met Jochen Klepper werd in 1992 onder de titel *Der du die Zeit in Händen hast*, uitgegeven door Heinrich Assel, Chr. Kaiser Verlag München.
- 7 Freya von Moltke, eertijds de vrouwe van het landgoed Kreisau, gaf in 1997 bij C.H. Beck in München *Erinnerungen an Kreisau – 1930-1945* uit. In 2001 ook verschenen bij de Deutscher Taschenbuch Verlag.

Vincent van Gogh (III, slot)

Het evangelie in het oeuvre van Vincent van Gogh

Vincent van Gogh is grootgeworden in een tijd waarin het liberalisme hoogtij vierde en het wetenschappelijke,

naturalistische wereldbeeld algemeen ingang vond.¹ De orde en de wijsheid in de schepping werden gereduceerd tot 'natuurwetten'. Dit had zijn weerslag op de literatuur en de schilderkunst: men wilde de men-

sen en de dingen zo natuurlijk en ongestileerd mogelijk verbeelden. Een interessante vraag is of de sporen daarvan terug te vinden zijn in het oeuvre van Van Gogh. De kunstenaar hield ervan om het zware werk van de arbeiders te schilderen. Ruw en door de noeste arbeid getekend. Deze bewondering tekent niet alleen de sociale bewogenheid van de schilder. Willen we iets van God zien dan hoeven we volgens hem alleen maar naar een korenveld te kijken. Naar het beeld van de zaaier, of naar een vaas met eenvoudige zonnebloemen. In het korenveld wordt de cyclus van het leven getekend. De komende oogst als beeld van de naderende dood. Maar straks zal op dat zelfde korenveld de zaaier weer het zaad strooien. Dan ontkiemt weer nieuw leven. Ik wijs in dit verband nog eens op het bekende schilderij van de zonnebloemen. Ze keren zich naar het licht van de zon, ons tot voorbeeld. Zo zouden wij ons ook moeten keren naar het Licht, naar Christus. Het is duidelijk dat voor Van Gogh ook in het gewone alledaagse leven iets oplicht van Gods aanwezigheid en scheppende kracht.

De tragiek van Vincent van Gogh

Het oeuvre van Vincent van Gogh laat ons in elk geval zien dat het geloof in Christus in zijn leven niet geheel van het toneel is verdwenen.² Niet voor niets vervangt hij de figuur van Christus uit de ets van Rembrandt door een zon? Waarom zou hij zo dikwijls de zon als een symbool aanbrengen op zijn schilderijen, terwijl die in werkelijkheid niet gezien kon worden op de plek waar hij schilderde? Hij doet dat om Gods aanwezigheid aan te duiden.

Toch blijft er iets bij mij haken, nu ik mij in de achterliggende maanden wat heb verdiept in het leven en werk van Vincent Van Gogh. Ook hij was een kind van zijn tijd, gestempeld door de heersende opvattingen en beïnvloed door de vragen van zijn eeuw. Hij leefde in een tijd waarin het historisch-kritische wetenschappelijk onderzoek een enorme vlucht nam, maar ook te ver doorschoot. Hij had te maken met een hyperkritische wetenschap, die in de hand werkt dat de werkelijkheid verdroogt tot wetmatigheid en naturalisme. Het is belangrijk op te merken dat het historisch-kritische denken tot op de dag van vandaag ook veel goeds heeft opgeleverd. Door het werk van eminente theologen en wetenschappers hebben we meer zicht gekregen op de historische werkelijkheid van Christus en van de historische context waarin de bijbel is ontstaan. Zij ondersteunen juist vaak de betrouwbaarheid van Gods openbaring in de Bijbel en in Christus. Maar dat terzijde.

In het oeuvre van Van Gogh zie ik ook een zekere

tragedie uitgetekend. Vincent heeft onder invloed van de toename van hyperkritische wetenschap en een te positieve inschatting van het menselijke verstand en kenvermogen het geloof van de Kerk der eeuwen los gelaten. De menselijke rede is allesbepalend geworden. Het gevolg daarvan is dat God opgaat in deze aardse werkelijkheid, en er mee samenvalt. God is immanent geworden en daarmee is het zicht op een andere werkelijkheid, die van de hemel en van Christus uit het beeld geraakt. De blikrichting van het leven is van de hemel naar de aarde verlegd. Vincent, als kind van zijn tijd, kijkt naar de schepping, naar het korenveld en naar de zon, en ziet daarin iets van God. Maar wat dat precies is, blijft in het ongewisse. Volgens mij komt hier de tragiek van Vincent van Gogh bloot te liggen. God vind je op die manier enkel in de schepping, in de bloemen en in de seizoenen. Geloof in een hemelse werkelijkheid, de werkelijkheid van het Koninkrijk der hemelen, waarvan de Kerk van Christus een tijdelijke zichtbare verschijningsvorm is, ontbreekt. Alle hoop wordt gericht op het leven hier en nu. Maar wat als dat leven traumatisch en dramatisch verloopt, zoals dat bij Vincent van Gogh het geval is?

Wanneer God immanent wordt en wanneer er niets meer is wat deze werkelijkheid te boven gaat, is er een breuk ontstaan met het geloof van de Kerk der eeuwen. De verkondiging van het Koninkrijk der hemelen dat met Christus' kruis en opstanding werkelijkheid geworden is, vormt de grondstructuur van het Nieuwe Testament. Door het sacrament van de heilige Doop worden mensen met Christus verbonden waardoor wij weer in verbinding komen te staan met God en met de hemelse werkelijkheid. Daar ligt uiteindelijk ons ware menselijk geluk. Mensen als Aurelius Augustinus en Maarten Luther hebben in dat geloof geleefd. Wanneer God echter in het hier en nu wordt getrokken, verdwijnt dit perspectief. Dan verdampt de christelijke hoop op het eeuwige Leven, dat door geen biologische factoren kan worden verstoord. Op die manier wordt ware rust nooit gevonden. Hoewel het geloof in Christus op de een of andere manier altijd voor Vincent van Gogh van betekenis is gebleven, ligt hier misschien wel een diepere oorzaak van de tragiek van deze begaafde kunstenaar.

Noten

- 1 Idem. Anton Wessels 2009. blz. 34-37.
- 2 Idem. Tsukasa Kōdera 1990. blz. 27-29.

Bibliografie

- Benjamins, H.S. *Een en ander. De traditie van de moderne theologie*. Kampen: Uitgeverij Kok, 2008.

- Kōdera, Tsukasa. *Vincent van Gogh. Christianity versus Nature*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1990.
- Rasker, A.J. *De Nederlandse Hervormde Kerk vanaf 1795. Haar geschiedenis en theologie in de negentiende en twintigste eeuw*. Kampen: Uitgeverij

versmaatschappij J.H. Kok, 1974.

- Vree, J. *Groninger Godgeleerden. De oorsprongen en de eerste periode van hun optreden (1820-1843)*. Kampen: Uitgeverij Kok, 1984.
- Wessels, Anton. *Het evangelie volgens Vincent van Gogh*. Kampen: Uitgeverij Ten Have, 2009.

In memoriam Gerrit Holdijk

Op maandag 30 november gingen de luiken dicht van zijn boerderij aan de Oudedijk in Uddel. 's Nachts om half drie was hij overleden, 'in vol geloofsvertrouwen', na een ziekte (alveesklierkanker) die beheersbaar leek maar dit voorjaar toch weer de kop op stak. Afgelopen zaterdag is hij in zeer besloten kring begraven – Gerrit Holdijk (1944-2015).

Van de organisaties die hij diende – de SGP en de Gereformeerde Bond – was van elk slechts één persoon uitgenodigd: Menno de Bruyne en Piet Vergunst. Zo is hij in stilte heengegaan, zoals hij ook teruggetrokken had geleefd. Ver weg van de massa's en de spotlights van het moderne leven. Solitair maar sociaal, trouw en betrouwbaar, onverstoort, een man uit één stuk, mild en kwetsbaar, bescheiden en bedachtzaam, pijp rokend, een man van wie je moet zeggen dat het een eer is hem gekend te hebben.

'De organisaties die hij diende': die zin klopt eigenlijk niet. Hij vertegenwoordigde zichzelf, of beter: zijn denkbeelden en opvattingen. Vrij en onverveerd, zonder last of ruggenspraak, zoals Edmund Burke dat eens heeft uitgelegd in zijn toespraak tot zijn kiezers in Bristol (1774). Ten tijde van het gedoogkabinet van CDA en VVD, toen zijn stem als senator onmisbaar was voor een meerderheid, heeft de coalitie (door de PVV gedoogsteund) geluk gehad. Hij gaf zijn steun op enkele technische onderwerpen die toen aan de orde waren. Als er andere onderwerpen op tafel hadden gelegen was hij gewoon zijn geweten gevolgd en had hij tegen gestemd. Niemand had hem daar vanaf kunnen brengen, geen coalitiepartij, geen hoofdbestuur. In dit opzicht was deze SGP'er de laatste CHU'er, hervormd tot op het bot, met een staatsrechtelijke antenne die nooit stoorde.

Holdijk was een boerenzoon. Met zijn moeder, Griet Holdijk, en een oom, Griets kreupele broer Driekus, groeide hij op in de boerderij aan de Oudedijk. Hij was intelligent, deed het gymnasium in Apeldoorn en studeerde notariaat en rechten in Utrecht. Hij vestigde zich als zelfstandig jurist, een praktijk die voortvloeide uit zijn rol van taxateur van landerijen en boe-

dels. Hij heeft ook nog een tijdje les gegeven aan de Driestar in Gouda, als leraar maatschappijleer. Op zaterdagmorgen wijdde hij havisten en vwo'ers wekenlang in in de geheimenissen van het staatsnoodrecht – geen onderwerp dat onmiddellijk op belangstelling en de daarbij behorende orde in de klas kan rekenen. Maar toen vroeg ds. G. H. Abma van de SGP hem in 1972 fractiemedewerker voor 'juridische en moeilijke zaken' te worden. Hij ging, en bleef tot 2010. Hij werd in 1986 lid van de Eerste Kamer, wat hij – met een onderbreking tussen 1987 en 1991 – tot juni dit jaar is gebleven. Maar hij zat ook 24 jaar lang in de Provinciale Staten van Gelderland (van 1987 tot 2011). En hij maakte ruim 32 jaar deel uit van het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond.

Hij hielp ook nog een dagdeel per week mee op de boerderij van zijn moeder. Na haar overlijden in 2000 heeft hij de boerderij overgenomen en smaakvol verbouwd. Waar eens koeien stonden, stonden sinds 2006 lange rijen theologische, juridische, historische en filosofische boeken. 's Morgens liet hij de kippen en ganzen los. Toen de PVV in de Senaat een hoofdelijke stemming aanvraagde die laat op de avond zou worden gehouden, ging hij gewoon naar huis. Bij de voorzitter verontschuldigde hij zich met het argument dat hij voor de schemer thuis wilde zijn. Er slopen vossen langs de Oudedijk, en dus wilde hij zijn kippen en ganzen op tijd binnen hebben.

Hij noemde zichzelf 'slechts een jurist in de coulissen van de politiek'. De behoefte aan aandacht, een ondeugd van de gemiddelde politicus, was hem dan ook volledig vreemd. Misschien mag ik dit aan de hand van een anekdote toelichten. Jaren geleden, ik was politiek journalist bij het Reformatorisch Dagblad, reisde ik af naar Apeldoorn voor een interview met Holdijk. Ik werd hoffelijk ontvangen en we gingen ervoor zitten. Maar de openingszinnen van Holdijk luiden dat hij eigenlijk niet zo'n behoefte aan een interview had. Een goed gesprek, dat was wat anders. Ik vroeg hem toen of hij het goed vond als ik een schriftelijk verslag van dat goede gesprek in de krant zou publiceren. Dat was dan wel weer goed. Maar

niet dan nadat hij mij had gevraagd hem gerust te onderbreken als hij iets fouts zei of hem aan te vullen wanneer dat nodig was. Zoiets heb ik daarvoor of daarna nooit meer meegemaakt.

Hij heeft in al die jaren in de Senaat slechts één keer een motie ingediend. Over de bescherming van winkeliers bij de winkelpenstelling op zondag. Die motie werd met een ruime meerderheid aangenomen.

Hij heeft zichzelf dus nooit verkocht. Wie zijn zelfstandigheid koestert, gaat geen veertig uur per week voor dezelfde baas werken. Hij was hooguit één of twee dagen per week in Den Haag. 'Ik ben een solist. Ik kan geen leiding geven en kan geen leiding hebben. Ik ben niet een meegaand type.'

Hij was een man van karakter. De wijze waarop de regering de MKZ-crisis meende op te moeten lossen (door 'ruimingen') ging hem zeer aan het boerenhart. Zo ga je niet met Gods schepping om. Hij begreep het protest van de boeren in Kootwijkerbroek. Hij werd uitgenodigd voor de bruiloft van de dochter van de verantwoordelijke minister, Brinkhorst (D66), met prins Constantijn, maar ging niet. Hij wilde niet in een situatie belanden waarin hij deze man een hand moest geven. Hij stemde tegen de toestemmingswet voor het huwelijk van prins Maurits en de katholieke Marilène van den Broek in 1998 ('de moeilijkste van alle beslissingen die ik ooit heb moeten nemen'), maar voor de toestemmingswet voor het huwelijk van prins Willem-Alexander en de eveneens katholieke Máxima,

omdat zij hun kinderen hervormd zouden laten dopen.

Binnen zijn partij nam hij een betrekkelijk geïsoleerde positie in op het punt van de geloofsvrijheid. Theocratie was voor hem geen politiek programma, maar een beginsel, een geloofsovertuiging. 'God regeert. Dat klinkt simpel, maar voor mij is het de essentie'. Wij leven vanuit het laatste in het voorlaatste. Vooruitgrijpen op het Koninkrijk is een doperse dwaling. In Utrecht was hij onder de bekoring van de theoloog A.A. van Ruler gekomen, en van hem had hij geleerd dat de diepste bron van de tolerantie de barmhartigheid van God is. Onze leventijd is genadetijd.

Extra genadetijd kreeg hij zelf toen hij, nadat hij samen met zijn vrouw Leny de rouwkaart al had opgesteld en een dominee voor zijn begrafenis had gevraagd, toch nog geopereerd kon worden en enige tijd zelfs weer zijn werk kon hervatten. Het was vooral een tijd van 'loslaten en vastgehouden worden'. Hij zag op tegen het sterven, want vanuit zichzelf had hij niet zoveel zekerheid. 'Maar de beloften zijn wel zeker. De zaligheid ligt buiten ons, niet in ons. Met die belofte moeten we het doen, maar daar kunnen we het ook mee doen.'

Toen een van zijn beste vrienden enkele weken afscheid van hem nam, zei Holdijk bij de achterdeur: 'Het wordt goed'. Boven het in memoriam dat deze vriend voor de Banier schreef, staat als kop: 'Nu is het goed'.

B.J. Spruyt, Gouda

Schatten van mijn vader

*En niemand weet wat leven is
alleen dat het gegeven is
en dat van dit geheimenis
God het begin en het einde is.*

Toen mijn vader met emeritaat was gegaan, ging hij meermalen per week naar een antiquariaat in de binnenstad van Den Haag en later, toen hij in Bussum woonde, van Utrecht. En altijd kwam hij terug met boeken, brochures, inaugurele oraties, jaarredes en noem maar op. Meer dan eens vroegen mensen hem om op zijn zoektochten mee te mogen gaan. Maar wat hij zocht en vond, lukte hen niet. Zijn antenne had een groter bereik, zouden we nu zeggen.

Mede daaruit kweekte hij zich een verzameling van citaten, gedichten, diepe gedachten, vertroostende woorden. Het korte versje boven dit stuk is een van de vruchten van die verzameling. Ik vond het na zijn

dood in zijn reisbijbeltje. Voor wie naar deze woorden leeft, is het einde van de levensreis een thuiskomen.

En daarbij aansluitend nog zo'n schat, waarschijnlijk meegenomen van een bezoek aan een kleine Engelse dorpskerk :

*They are not dead
Who in the Lord do rest.
Their journey done,
Their faith confessed,
Their glory now begun,
With us wait they
For His triumphant day.*

Al een decade geleden overleed mijn vader, maar deze schatten vormen voor mij een kostbare nagedachtenis.

M.A. Aalders